

THEDE PALM:

Neutralitet och försvar

Artikeln utgår från en nyligen utkommen bok om den svenska neutralitetens historia. Där klarlägges vad försvaret inneburit för vår möjlighet att föra en utrikespolitik, byggd på neutralitet i krig. Artikeln kompletterar boken med olika synpunkter, särskilt vårt förhållande till Norge och Tage Erlanders försök att bilda ett nordiskt försvarsförbund, ett förbund som otvivelaktigt skulle ha frångått vår princip att avhålla oss från allianser i fred. Gäller inte denna doktrin fortfarande, frågar författaren.

Thede Palm har varit forskningschef vid Militärhögskolan i Stockholm. Han var också ett antal år en av redaktörerna i Svensk Tidskrift.

Hur pass neutralt är egentligen Sverige? Den som vill hålla sig till den svenska doktrinen om alliansfrihet i fred syftande till neutralitet i krig kan konstatera, att vi just nu inte behöver tänka på att vara neutrala. Alliansfriheten tycks vara ett faktum och något krig i vår närhet pågår lyckligtvis inte. Ett vårt grannland på andra sidan Östersjön är visserligen sedan många år inblandat i sitt anfällskrig mot Afghanistan. Detta angår som bekant inte oss. Vi, eller rättare våra socialdemokratiska utrikespolitiker, har energiskt tagit ställning för Nicaragua och lagstiftat mot Sydafrika. Men Afghanistan nämner de ogärna eller inte alls. Vad angår det Sverige?

Vad beträffar alliansfriheten har verkligheten inte alltid velat stämma med doktrinen. När Sverige beslöt att gå med i FN, deklarerade Östen Undén, utrikesminister i den socialdemokratiska regeringen 1945 sedan krigstidens samlingsregering upplösts, att "vi är villiga att ansluta oss till en samfällid trygghetsorganisation och i händelse av en framtida konflikt avstå från neutraliteten i den utsträckning organisationens stadgar det påfordra". (Citatet är hämtat ur "Neutralitet och försvar. Perspektiv på svensk säkerhetspolitik 1809–1985". Red. Bo Hugemark. Militärhistoriska förlaget; närmare bestämt ur en artikel av Alf W Johansson och Torbjörn Norman.) Detta lät mycket ståtligt. Ingen kunde förutse, att Dag Hammarskjöld femton år senare skulle engagera svensk militär i Kongo.

Innan dess hade emellertid Tage Erlander, med tveksamt stöd av Östen Undén, varit beredd att frångå doktrinen och detta utanför FN. Förhandlingarna 1948 om ett nordiskt försvarsförbund förutsat-

te att Sverige skulle ge upp sin isolerade alliansfrihet för att i stället bli centrum i en ny allians. Centrum: ja, ty Sverige var den militärt starkaste av de tre stater som kom ifråga. Från svensk sida var avsikten att förmå Norge och Danmark att inte gå med i Atlantpakten, NATO, som då höll på att bildas. Att försöket misslyckades borde inte ha förvånat någon. Norge var inte berett till ett militärt samarbete med Sverige utan föredrog att gå i par med de stora. Danmark kunde inte tro att Sverige i ett givet läge skulle komma att dela ansvaret för den danska gränsen i söder. Denna bedömning var alldeles riktig.

Sverige och grannländerna

Det finns två skäl att vara tillfredsställd med att förhandlingarna om ett nordiskt försvarsförbund inte ledde till resultat. Det första går tillbaka på att Sverige 1948 var ett militärt starkt land. Sverige hade använt kriget 1939–45 till att bygga ut och förstärka sitt försvar. Det man inte hade hunnit med till krigsslutet 1945 gav resultat åren därefter. Särskilt gällde detta flygvapnet. Vi skulle ha haft råd att dela med oss till försvar av både Norge och Danmark, men vi hade då också haft skyldighet att fortsättningsvis uppehålla vår egen försvarskraft på en nivå som våra grannländer skulle vara med att bestämma. Det är tvivelaktigt om en svensk vilja härtill fanns. Inte bara hos folk i allmänhet ansågs det nu vara rimligt, att man använde sina pengar till annat än vapen. Samma mening återfanns inom regeringen själv. Ernst Wigforss hade som finansminister betalat beredskapen genom höjda skatter. Värnskatteerna hade folk inte opponerat sig mot, men de levde i den föreställningen att dessa skulle för-

svinna med kriget. Det ansågs att Wigforss lovat detta. Vad man inte räknat med var att Wigforss tog bort namnet värnskatt men behöll skatterna för andra ändamål.

Det andra skälet till att det var lika bra att förhandlingarna gick över styr var, att det egentligen inte fanns någon folkvilja för en försvarsallians. I ett slutkapitel i den nyssnämnda boken om neutraliteten har utgivaren, Bo Hugemark, angivit bakgrunden till förhandlingarna i flera punkter. En skulle ha varit: "Vi tvingades (under kriget) lämna broderländerna i Norden i sticket i farans stund. De eftergifter maktlösheten tvingade oss till drabbade dessa länder. Skuldkomplexet förvärrades naturligtvis av att eftergifterna gjorts till en avskryvad diktaturregim."

Det är ytterst tveksamt om detta är en riktig beskrivning. I vida kretsar i Sverige reagerade man så 1939, då Sovjetunionen angrep Finland. Men 1948 visste man, och ännu bättre vet man det nu, att Sverige hjälpt Finland till gränserna för sin förmåga när det gällde materiel och även på annat sätt; neutrala var vi inte. Vi hade lyckligtvis inte gått med i kriget — lyckligtvis då man tänker på april 1940. När sedan Finland valde att ansluta sig till Tyskland i det s k Försättningskriget, brottades man i Sverige verkligen inte med något skuldkomplex.

Vårt förhållande till Danmark var anorlunda. Landet blev angripet av Tyskland och gav upp samma dag. Inte ens nyheten om vad som hänt hade då hunnit sprida sig i Sverige. Några skuld känslor hade vi inte. Norge försökte ett tappert motstånd. Men det framgick nästan genast, att ett land med så ansvarslöst försummat försvar inte hade gått att hjälpa.

Neutralitet och försvar

Någon planering för en sådan hjälp fanns inte heller, ingen hade tänkt sig att ett behov av sådan hjälp skulle föreligga. Att påstå att vi lämnade Norge i sticket är mycket överdrivet.

Det enda man i Sverige med skäl kunde förebrå sig var de tyska permittenttågen och transporten av en division från Norge till Finland. De tågen kändes som en skam. De strök under, att också vi försummat vårt försvar.

Hur Sverige tänkte sitt försvar

Den här nämnda boken om den svenska neutraliteten innehåller tre uppsatser av Klaus-Richard Böhme, Arvid Cronenberg och Bo K A Huldt, alla tre historiker. Cronenberg skriver om svenska försvarsplaner 1906–45, medan de två andra diskuterar svensk försvarspolitik i allmänhet. De senares uppsatser är alltså inriktade på själva neutralitetsfrågan. Vad de har skrivit är synnerligen instruktivt och läsvärt. Cronenbergs uppsats handlar om hur man tänkte sig att försvara neutraliteten. Den beskriver på grundval av nyfunnet arkivmaterial hur regering och försvarsledning bedömde och planlade vårt försvar fram till 1945. Cronenberg kommer då också in på hur försvarsledningen ställde sig till politikerna och vice versa. Det hela är ovanligt givande. Femton enkla men klara kartbilder gör uppsatsen lättbegriplig för lekmän.

Det mest överraskande är att man får veta att generalstaben – försvarsstaben kom till senare – under första världskriget räknade med ett eventuellt krigsfall RN, Ryssland och Norge. När Ryssland efter revolutionen tills vidare fallit bort ur hotbilden, ansåg man sig böra studera ett

krigsfall EN, England och Norge. Detta kan kanske förvåna oss, men vi glömmer att inte ens tio år gick mellan unionsupplösningen 1905 och krigsutbrottet 1914.

Förelåg det verkligen en fara för att norrmännen under första världskriget, ententevänliga som de var, skulle ha övervägt att tillsammans med en stormakt söka tvinga Sverige åtminstone till att tjäna som genomgångsland för trupper destinerade till fronten mot Tyskland–Österrike? Norsk historieskrivning kan kanske svara på den frågan. Säkert är emellertid, att den svenska neutraliteten på intet sätt var helig för norrmännen. Men det svenska försvaret var vid det laget tillräckligt starkt för att förhindra ett angrepp på det neutrala Sverige, om detta verkligen varit på tal.

Kritik mot vår neutralitet förekom från norskt håll också under andra världskriget – kanske något ologiskt, eftersom ungefär 40 000 flyktingar räddade sig över gränsen just därför att vi var neutrala. Efter Tysklands sammanbrott 1945 var det inte heller så uppmuntrande att som svensk besöka Norge. Detta gick över, men på det hela taget låg nog 1948 för tidigt för att ett förslag om ett nordiskt försvarsförbund, åtminstone till en början under svensk ledning, skulle kunna accepteras av det norska folket.

Folkviljan

Här har redan den deklaration citerats, som regeringen avgav den 22 oktober 1945 om Sveriges neutralitet och förhållandet till FN. Men citatet kan fortsättas. Östen Undén förklarade också att Sverige måste "såväl på grund av sina vitala intressen som av ideella skäl varmt önska

att icke någon politisk uppdelning av staterna (stormakterna) i varandra motstående grupper äger rum". Var detta riktigt? Observera att formuleringen inte skall läsas som en uppmaning utan som ett konstaterande av något som pågick inom folket. Men svenska folket hade hösten 1945, några månader efter krigsslutet, helt andra saker att tänka på.

Den hårda beredskapstiden var nyss över. Den hade demonstrerat för alla, att vi tack vare försvarsmaktens styrka hade sluppit krig. Med all aktning för Per Albin Hansson och Christian Günther, men gemene man, de som legat inkallade, visste inte mycket om utrikespolitik. Vad de visste var att de själva varit med och försvarat landet och därmed räddat neutraliteten.

Att en majoritet av nutidens svenskar har en betydande försvarsvilja är väl belagt. Egentligen är det då märkvärdigt, att vårt största politiska parti förefaller att rent automatiskt alltid lägga sig sist och lägst när det gäller anslag till försvaret. Vilken sensation det skulle varit, och hur många röster skulle inte partiet ha vunnit, om det någon gång gjort en vändning och begärt anslag till ett förstärkt försvar. Det kan ju sägas att Per Edvin Sköld gjorde det på sin tid, men han befann sig i en tvångssituation under kriget och det var sannerligen inte hans partistyrrelse som var pådrivande. Allt återgick sedan till det gamla. I dag kan vi inte vänta något positivt alls från Skölds sentida efterträdare på samma post; snarare tvärtom.

Just nu föreligger det väl ingen direkt fara för oss. Men läget kan förändras. Det sovjetiska förslaget att kärnvapnen i

Europa skall dras tillbaka på båda sidor verkar ju vara tilltalande. Väl genomfört, resulterar det emellertid i en kraftig försämring av i varje fall Västtysklands militärpolitiska läge. Kärnvapnen har, vad fredsforskare och fredsrörelser än säger, gjort ett krig i Mellaneuropa otänkbart. När de är borta, är möjligheterna till krig med konventionella vapen tillbaka. Det saknas all anledning att tro på någon överhängande krigsfara. Men eftersom förslagen om att få bort kärnvapnen kommit från sovjetiskt håll, är det tydligt att man där räknat med någon fördel för dem själva.

I detta läge har vi från UD fått höra, att man anser att tiden är inne att i denna fredliga atmosfär förhandla med Sovjetunionen om våra gränser och om vår neutralitet. Idén om en kärnvapenfri zon i Norden skulle nämligen aktualiseras. Man får verkligen hoppas att någon förnuftig person i UD följer Östen Undéns anvisningar när frågan om en sådan zon först kom upp. Sverige har inga kärnvapen och avser inte att skaffa kärnvapen. Går vi då frivilligt in i ett avtal, som måste komma att medföra att vi ställer oss under viss kontroll av Sovjetunionen, kommer man därifrån naturligtvis att utnyttja situationen och vilja se hur vi handskas med våra försvarsmöjligheter. Sverige väljer med andra ord sida mellan stormakterna.

Heter det inte "alliansfrihet i fred syftande till neutralitet i krig" i doktrinen? Om vi frivilligt går in i en allians, om än till en början en tillsynes oskyldig sådan, hur går det sedan med neutraliteten?